

ผู้หญิงในศิลปกรรมอยุธยา-รัตนโกสินทร์: ภาพลักษณ์ มุมมอง และเรื่องเล่า

Women in the Arts of Ayutthaya to Bangkok Period: Image, Perspective, and Narrative

กำพล จำปาพันธ์¹
Kampol Champapan¹

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอการศึกษาภาพลักษณ์ มุมมอง และเรื่องเล่าต่อผู้หญิงในสังคมสยาม ผ่านประวัติความเป็นมา และรูปแบบการนำเสนอในศิลปกรรมช่วงสมัยอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์ พบว่ามีภาพลักษณ์และมุมมองที่สะท้อนความคาดหวังให้ผู้หญิงทำหน้าที่ 3 บทบาท คือ แม่, เมีย, ลูกสาว ส่งผลให้เกิดรายละเอียดศิลปกรรมที่แตกต่าง และนำเสนอเรื่องราวบทบาทของผู้หญิงจาก 3 แง่มุมข้างต้น เพื่อจัดลำดับความสัมพันธ์ที่มีต่อผู้ชายและธำรงรักษาระบบชายเป็นใหญ่แบบไทยเอาไว้ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ผู้หญิงมีบทบาทมากขึ้น

คำสำคัญ : ภาพลักษณ์, ผู้หญิง, ศิลปกรรม, อยุธยา, รัตนโกสินทร์

Abstract

This article aimed to study of the image and perspective and narrative about Women in Siam society, with the historical background and the pattern of the arts in Ayutthaya to early Bangkok era. That had to the imaged and point of view of reflects to the hope of Women 3 duties: Mother, Wife, and Girl. It's made to the difference Arts detail and present the story of Women from the 3 viewpoints, for made to the priority relations between Women and Man and treated to the Thai patriarchy in the social changing era of the Women duties.

Keywords : Image, Women, Art, Ayutthaya, Rattanakosin or Bangkok

¹ปัจจุบันกำลังศึกษาอยู่ในระดับปริญญาเอก สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

บทนำและความสำคัญของปัญหา

ดังที่รับรู้กันอยู่ว่า ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญต่อพระศาสนา และศาสนาเป็นที่มาของการสร้างสรรค์ทางศิลปกรรมประเภทวัดวาอาราม ที่กลายมาเป็นโบราณสถานและศิลปวัตถุอย่างในอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา รวมทั้งอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร, สุโขทัย, ศรีสัชนาลัย หรืออย่างพื้นที่เมืองที่ซ้อนทับกันระหว่างเมืองสมัยเก่ากับสมัยใหม่ อาทิ เชียงใหม่, ลำพูน, น่าน, พิษณุโลก, ลพบุรี, นครราชสีมา, สุพรรณบุรี, นครปฐม, ราชบุรี, เพชรบุรี, นครศรีธรรมราช เป็นต้น

แต่เรายังไม่ค่อยให้ความสำคัญกับประเด็นอย่างบทบาทผู้หญิงที่มีต่อศิลปกรรมเหล่านั้น ประวัติ รูปแบบพัฒนาการทางศิลปะ ตลอดจนเรื่องราวต่างๆ ที่แวดล้อมโบราณสถานและศิลปวัตถุเหล่านั้น กลับยังเต็มไปด้วยเรื่องที่ยึดติดอยู่แต่เฉพาะบทบาทของพระมหากษัตริย์, เจ้า, ขุนนาง ซึ่งล้วนแต่เป็นเรื่องของผู้ชาย ทั้งที่เรื่องศิลปกรรมนั้นกล่าวได้ว่าเพศหญิงมีความละเอียดอ่อนและเข้าใจในเรื่องดังกล่าวได้ดียิ่งกว่าผู้ชาย ซึ่งมักเป็นนักรบหรือนักปกครองบ้านเมืองผู้สามารถ ผลคือศิลปกรรมในประวัติศาสตร์ยังขาดแคลนแง่มุมความสำคัญบางด้านไปอย่างน่าเสียดาย

ในที่นี่จะลองอภิปรายประเด็นความสำคัญของศิลปกรรมจากบทบาทของผู้หญิงและมีเรื่องเล่าแวดล้อมผู้หญิง โดยอาศัยศิลปกรรมที่ตั้งอยู่บริเวณอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา มาเป็นพื้นที่ศึกษา เพราะเป็นพื้นที่ที่ผู้เขียนมีความคุ้นเคยและมีข้อมูลพร้อมที่จะนำมาวิเคราะห์ประเด็นได้มากกว่าแหล่งอื่นๆ ทั้งนี้ด้วยความเชื่อที่ว่า จะก่อให้เกิดแง่คิดและมุมมองต่อโบราณสถานและศิลปวัตถุเหล่านั้น ในแง่มุมที่หลากหลายมากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่

ผลการศึกษา

การจำแนกประเภทความสำคัญ

จากโบราณสถานและศิลปวัตถุ ที่มีอยู่ในเขตพื้นที่ความควบคุมดูแลของอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา และได้รับการประกาศยกย่องขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก เมื่อ พ.ศ. 2534 จะพบว่ามีโบราณสถานและศิลปวัตถุจำนวนมากที่มีประวัติเรื่องราวเกี่ยวข้องกับบทบาทของผู้หญิง ซึ่งจะเป็นหลักฐานข้อมูลสำคัญสำหรับประเด็นหัวข้อเกี่ยวกับผู้หญิงในประวัติศาสตร์ สามารถจำแนกตามลักษณะความสำคัญตามบทบาทของผู้หญิงอยุธยา ได้เป็น 3 ประเภทกว้างๆ ได้แก่

1. ศิลปกรรมที่มีประวัติเกี่ยวข้องกับบทบาทผู้หญิงในฐานะแม่ (พระราชมารดา, แม่นม)
2. ศิลปกรรมที่มีประวัติเกี่ยวข้องกับบทบาทของผู้หญิงในฐานะเมีย (พระมเหสี, พระสนม)
3. ศิลปกรรมที่มีประวัติเกี่ยวข้องกับบทบาทของผู้หญิงในฐานะลูกสาว (พระราชธิดา) เป็นต้น

หลังจากนำเสนอทั้งสามประเด็นหัวข้อข้างต้นแล้ว ลำดับต่อไปจะเป็นการอภิปรายเปรียบเทียบผลการศึกษาศิลปกรรมประเภทอื่นๆ ที่มุ่งเน้นศึกษาศิลปกรรมสมัยอยุธยาเปรียบเทียบกับรัตนโกสินทร์ ตามที่ได้มีนักวิชาการท่านอื่นได้ศึกษาเอาไว้แล้ว เพื่อให้เห็นพัฒนาการความคลี่คลายทางประวัติศาสตร์ จากทั้งสองยุคงานดังกล่าว อาทิ ภาพจิตรกรรมจากงานศึกษาของนักทรี ศิริสัมพันธ์ และอเล็ก กอร์ดอน (Sirisambhand and Gordon, 2004: 253-286) และการเทศน์มหาชาติจากงานศึกษาของแพทริก โจรี (Patrick Jory) (Jory, 2002: 36-78) เป็นต้น

ทั้งนี้การศึกษาและอภิปรายประเด็นเรื่องศิลปกรรม จากมุมมองและภาพลักษณ์บทบาทของผู้หญิงมิได้มีเจตนาจะดูแคลนต่อศิลปกรรมจารีตของไทยแต่อย่างใด ตรงข้ามการเสนอเรื่องราวของศิลปกรรมผ่านภาพลักษณ์

บทบาทของผู้หญิง จะช่วยขยายพรมแดนความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปกรรมในไทยได้อีกทางหนึ่ง และนั่นย่อมหมายถึงการชี้ให้เห็นคุณค่าความสำคัญของศิลปกรรมเหล่านั้นในอีกมิติหนึ่ง

1. ศิลปกรรมที่มีประวัติเกี่ยวข้องกับบทบาทของผู้หญิงในฐานะแม่ (พระราชมารดา, แม่นม)

ศิลปกรรมประเภทนี้ปรากฏตามโบราณสถานในสำคัญในอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา อาทิ “วัดพระศรีสรรเพชญ์” ที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสถาปนาหลังขึ้นครองราชย์เพื่ออุทิศถวายแด่พระราชมารดาของพระองค์, “วัดไชยวัฒนาราม” สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงสถาปนาขึ้นหลังจากกระทำพระราชพิธีถวายพระเพลิงศพพระราชมารดาของพระองค์, “วัดพนมยงค์” เป็นวัดที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงสถาปนาให้แก่แม่นมของพระองค์ ผู้มีนามว่า “ยง” หรือ “โยง” เป็นต้น ศิลปกรรมวัดดังกล่าวถูกสร้างโดยพระเจ้าแผ่นดิน (ผู้ชาย) เพื่อถวายพระเกียรติแก่พระราชมารดา ภายหลังจากที่พระราชมารดาของพระมหากษัตริย์พระองค์นั้นสิ้นพระชนม์

วัดพระศรีสรรเพชญ์

ตามประวัติว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสถาปนาขึ้น เพื่อถวายเป็นเกียรติแก่พระราชมารดาที่สิ้นพระชนม์ ภายหลังจากที่ทรงได้รับราชสมบัติขึ้นครองราชย์ พระราชมารดาในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระองค์นี้ ทรงเป็นเจ้านายชั้นสูงในราชวงศ์สุโขทัย เป็นเหตุให้ศิลปกรรมโดยเฉพาะสถาปัตยกรรมที่ปรากฏภายในวัดพระศรีสรรเพชญ์ เป็นศิลปกรรมที่สะท้อนอิทธิพลของสุโขทัย มีรูปแบบที่คล้ายคลึงกับวัดนางพญา ที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย วัดจุฬามณี ที่ตัวเมืองพิษณุโลก เป็นต้น

“วัดพระศรีสรรเพชญ์” เดิมเป็นพระราชวังสร้างในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) ต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงย้ายพระที่นั่งต่างๆ ในพระบรมมหาราชวังขึ้นไปตั้งอยู่ทางทิศเหนือริมแม่น้ำลพบุรี (คลองเมือง) แล้วทรงสถาปนาวัดพระศรีสรรเพชญ์ขึ้นในพื้นที่พระบรมมหาราชวังเดิม ที่เรียกตามสำนวนพระราชพงศาวดารว่า “ยกวังทำเป็นวัด” (Fine Arts Department, 2010: 53) กำหนดเป็นเขตพุทธาวาส ไม่มีพระภิกษุจำพรรษา ถือเป็นวัดในเขตพระราชฐาน เจดีย์ประธานมี 3 องค์ทรงระฆังจตุรมุข ปรากฏร่องรอยสถาปัตยกรรมหลากหลายสมัยตั้งแต่อยุธยาจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย (Leksukhum, 2000: 93-94)

วัดนี้มีประวัติและรายละเอียดเกี่ยวกับสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และศิลปวัตถุ เกี่ยวข้องอยู่และมีผู้เขียนถึงเป็นอันมากแล้ว ในที่นี้จะไม่เล่าซ้ำไปมากกว่าความสำคัญในฐานะพื้นที่พระบรมมหาราชวังเดิมที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) ทรงสถาปนาขึ้น ณ ริมหนองโสน หรือบึงพระรามนี้ เมื่อปี พ.ศ. 1893 ปีดังกล่าวตามความนัยของพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ถือเป็นปีเริ่มนับศักราชใหม่ของกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา

นอกจากนี้ ศิลปกรรมสถาปัตยกรรมของวัดพระศรีสรรเพชญ์ เจดีย์ประธานทรงจตุรมุขของวัดยังแสดงออกถึงความสัมพันธ์กับพม่าพุกามและสุโขทัยมาก นอกจากนี้ในอยุธยายังมีพบที่วัดภูเขาทอง วัดกุฎีดาว ซึ่งเป็นหลักฐานที่บ่งบอกว่าอยุธยาก็เคยมีความสัมพันธ์ที่ดีกับพม่ามาก่อน ถึงกับนำเอารูปแบบการสร้างสรรคสิ่งอันเป็นที่เคารพอย่างสถาปัตยกรรมพม่ามาเข้ากับรูปแบบของอยุธยา โบราณวัตถุที่พบในบริเวณวัดพระศรีสรรเพชญ์ ที่ถูกเคลื่อนย้ายไปจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร กรุงเทพฯ ได้แก่ เศียรพระพุทธรูปสำริดขนาดยักษ์พบที่วิหารหลวง อายุศตวรรษพุทธศตวรรษที่ 21 ประติมากรรมพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นโยคีหรือฤๅษี อายุราว พ.ศ. 2001 เป็นต้น ศิลปกรรมพม่ายังน่าจะมีอีกแห่งคือวัดมณเฑียร ซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนและย่านการค้าของพม่าในอยุธยา แต่ปัจจุบันวัดมณเฑียรเป็นวัดร้างที่ไม่ปรากฏซากเหนือพื้นดินเพราะยังมิได้มีการขุดค้นทางโบราณคดี จึงไม่สามารถนำมาวิเคราะห์ศึกษาในที่นี้ได้

อิทธิพลที่เกี่ยวข้องกับสุโขทัยนั้น เห็นได้จากเจดีย์ประจำมณฑลภายในวัด เป็นทรงระฆังมุขเดียว รูปแบบนี้พบอีกแห่งที่วัดนางพญา ในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย สถาปัตยกรรมของวัดนางพญาก่อนบูรณะ ข้างในกลวง สามารถเดินเข้าไปข้างในได้ ที่สำคัญข้างในยังเป็นที่ประดิษฐานสถูปแกน รูปทรงดอกบัวตูม

สะท้อนให้เห็นว่าแต่เดิมสถูปนี้เป็นรูปทรงดอกบัวตูมแบบเดียวกับวัดเจดีย์เจ็ดยอดและวัดมหาธาตุ ในอุทยานประวัติศาสตร์เมืองเก่า จังหวัดสุโขทัย แต่ถูกดัดแปลงเป็นรูปแบบระฆังมุขเดียวภายหลัง คงหลังจากที่อโยธยาในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ขยายอำนาจมาปกครองเมืองศรีสัชนาลัย เป็นระยะเดียวกับที่มีการดัดแปลงเจดีย์ประธานวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียง อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย จากรูปแบบดอกบัวตูมตามวัฒนธรรมสุโขทัย มาเป็นรูปปราสาทแบบอโยธยา

วัดพระศรีสรรเพชญ์มีการบูรณะปรับปรุงและสร้างขยายต่อเติมมาตั้งแต่สมัยอโยธยา จึงปรากฏรูปแบบศิลปกรรมโบราณสถานหลากหลายสมัย ตั้งแต่สถูปเจดีย์สมัยอโยธยาตอนปลาย, ป้อมฝีมือช่างโปรตุเกส, เจดีย์ระฆังแบบสุโขทัยและพุกาม, วิหารสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2, อาคารสมัยสมเด็จพระนารายณ์และพระเพทราชา เป็นต้น (Leksukhum, 2000: 93-94)

นอกจากนี้บริเวณพระราชวังหลวงด้านติดกับวัดพระศรีสรรเพชญ์ทางทิศเหนือ ยังเป็นที่ค้นพบประติมากรรมพระโพธิสัตว์สี่หน้า แสดงถึงอิทธิพลเขมรบายัน (Chareonwongsa, 2000: 53) แต่อายุประติมากรรมชิ้นนี้ไม่น่าจะถึงพุทธศตวรรษที่ 17-18 เพราะถึงแม้รูปแบบจะใกล้เคียงและเปรียบเทียบกับได้กับประติมากรรมพระโพธิสัตว์ที่ประตูทางเข้าวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองเชลียง ในเขตอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย และประติมากรรมรูปแบบเดียวกันนี้ที่วัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบุรี แต่วัสดุองค์ประกอบที่การก่ออิฐสอปูนแล้วประดับด้วยปูนปั้น ซึ่งเป็นเทคนิคช่างและวัสดุอุปกรณ์รูปแบบสำคัญของสมัยอยุธยาตอนกลางถึงตอนปลาย

วัดไชยวัฒนาราม

ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเกาะเมืองอโยธยา ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อ พ.ศ. 2173 สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงให้สถาปนาขึ้นในสถานที่ที่เคยประกอบพิธีถวายพระเพลิงศพพระราชมารดาของพระองค์ คำว่า “ไชยวัฒนา” ที่เป็นชื่อวัด แปลว่า “ชัยชนะอันมั่งคั่งถาวร” สืบเนื่องจากสมเด็จพระเจ้าปราสาททองตัดสินพระทัยกระทำปราบดาภิเษก ณ สถานที่แห่งนี้ เมื่อครั้งยังทรงดำรงตำแหน่งออกญากลาโหมสุริยวงศ์ แล้วเกิดพิพาทกับพระเจ้าแผ่นดินขณะนั้น คือ สมเด็จพระเชษฐาธิราช (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 2171-2172) (Fine Arts Department, 1964: 334)

เวลานั้นมารดาออกญากลาโหมสุริยวงศ์เสียชีวิต เหล่าขุนนางฝ่ายออกญากลาโหมสุริยวงศ์ ต่างพากันมาร่วมงานศพค้ำคั่ง สมเด็จพระเชษฐาธิราชทรงพิโรธ รับสั่งว่าออกญากลาโหมสุริยวงศ์เป็นกบฏ ขุนนางเหล่านั้นจึงกลายเป็นผู้มีความผิดไปกับออกญากลาโหมสุริยวงศ์ด้วย ออกญากลาโหมสุริยวงศ์จึงได้รวบรวมกำลังผู้คนมาร่วมงานศพมารดา บุกเข้ายึดพระบรมมหาราชวัง สมเด็จพระเชษฐาธิราชแม้จะหลบหนีไปได้ในตอนแรก แต่ก็ถูกจับกุมได้ภายหลัง ออกญากลาโหมสุริยวงศ์ได้ตั้งพระอาทิตย์วงศ์ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินแทนสมเด็จพระเชษฐาธิราช แต่ไม่นานหลังจากนั้นออกญากลาโหมสุริยวงศ์ก็ทำปราบดาภิเษกอีกครั้ง เพื่อขึ้นครองราชย์สมบัติด้วยพระองค์เอง (Fine Arts Department, 1964: 338)

พระราชพงศาวดารระบุว่า ทรงสถาปนาวัดไชยวัฒนารามโดยให้ช่างไปถ่ายแบบปราสาทนครวัดของกัมพูชามา แต่ทว่าเมื่อเปรียบเทียบกัน จะพบว่าวัดไชยวัฒนารามกับปราสาทนครวัด แตกต่างกันอย่างมาก การจำลองคงเป็นแต่เพียงการจำลองแผนผังและองค์ประกอบที่สำคัญๆ เท่านั้น ไม่น่าจะเป็นการจำลองรูปแบบ

ศิลปกรรมทั้งหมด ดังที่นักประวัติศาสตร์ศิลปะเช่น ฟอว์เรสต์ แมคกิลล์ (Forrest McGill) เคยศึกษาและอธิบายเปรียบเทียบรูปแบบ ระหว่างโบราณสถานที่ยุคสมัยพระเจ้าปราสาททอง กับปราสาทขอมที่เมืองเสียมเรียบ ประเทศกัมพูชา (McGill, 1977 cited in Pombejra, 1996: 107-127)

กล่าวได้ว่าวัดไชยวัฒนารามจึงมีรูปแบบที่จัดว่าเป็นการคลี่คลายของรูปแบบการสร้างสรรค์ตามแบบฉบับของอยุธยาเองอยู่หลายส่วนด้วยกัน ที่สำคัญการหันกลับไปใช้รูปแบบปราสาทที่เคยเป็นที่นิยมสร้างกันในสมัยอยุธยาตอนต้น อันเป็นช่วงที่ชนชั้นนำสยามในแถบภาคกลาง ยังรับอิทธิพลเขมรพระนครมาก (Krairiksh, 1977: 39-41 ; Thammarungruang and Pakdikam, 2014: 188-197) กล่าวได้ว่าสอดคล้องกับพระราชปณิธานที่ต้องการฟื้นฟูบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองอีกครั้ง หลังจากที่ยุคความอ่อนแอในช่วงปลายราชวงศ์สุโขทัย (Wyatt, 2004a: 52-63)

วัดไชยวัฒนารามเป็นสถานที่กระทำพิธีศพเจ้านายในราชวงศ์ปราสาททองถึงบ้านพลูหลวง สืบเนื่องจากพื้นที่ภายในส่วนของท้องพระเมรุหรือท้องสนามหลวงของพระบรมมหาราชวังอยุธยา ไม่เหมาะจะกระทำพระราชพิธีงานศพอีกต่อไป ด้วยมีการสร้างพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์และใช้เป็นพื้นที่ฝึกปรือทหาร และทั้งวัดพระศรีสรรเพชญ์ก็มีได้มีพระเมรุมาศ การบรรจุอัฐิในวัดพระศรีสรรเพชญ์ตกสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เหลือพื้นที่น้อยลงเนื่องจากผ่านช่วงเวลาการก่อสร้างร้อยปีหลังจากสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสถาปนาวัดพระศรีสรรเพชญ์ จึงมีเจ้านายสิ้นพระชนม์และบรรจุอัฐิในวัดพระศรีสรรเพชญ์มากแล้ว

ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมื่อเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์กับเจ้าฟ้าสังวาล ต้องพระราชอาญาว่ากระทำความผิดฐานคบชู้ ถูกลงโทษจนถึงสิ้นพระชนม์ทั้งสองพระองค์ พระราชพงศาวดารระบุว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศให้นำพระศพของทั้งสองพระองค์ มาฝังไว้ที่วัดนี้ (Fine Arts Department, 1961: 251) แต่ไม่มีหลักฐานว่าฝังไว้ตรงบริเวณใดของพื้นที่วัด มีผู้เสนอและเชื่อกันว่า เจดียเจ้าฟ้ากั๋งคือเจดียทรงระฆังยอดแหลมที่ตั้งเคียงอยู่ทางทิศตะวันตกของวัด ติดกับวิหารประธาน แต่ไม่มีหลักฐานสนับสนุนความเชื่อดังกล่าวนี้อย่างใด

วัดพนมยงค์

“วัดพนมยงค์” ตั้งอยู่ริมคลองเมืองอยุธยา (ชื่อท้องถิ่นของแม่น้ำลพบุรี) เป็นวัดเก่ามีพระพุทธรูปศิลปะอุททอง/อยุธยา ประดิษฐานอยู่ แต่ก็อาจเป็นพระพุทธรูปที่เคลื่อนย้ายมาจากที่อื่นได้ และประวัติของวัดตามข้อมูลของกรมการศาสนา (Religious Affairs Department, 1983: 244-245) ระบุว่า เป็นวัดที่สร้างในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ทรงอุทิศให้แก่ “พระนอมยง” (บางแห่งว่า “พระนโมยง”) แม่นมของสมเด็จพระนารายณ์ เมื่อราว พ.ศ. 2173-2198 เดิมบริเวณที่ดินตรงนี้เป็นที่ตั้งของสวนของพระนมของสมเด็จพระนารายณ์ เมื่อพระนมยงเสียชีวิตลง สมเด็จพระนารายณ์จึงให้สถาปนาสวนนี้เป็นวัด เรียกชื่อว่า “วัดพระนโมยง” บ้าง “วัดจอมมะยงค์” บ้าง ต่อมาได้เรียกว่า “วัดพนมยงค์” จนถึงปัจจุบัน

คำว่า “พนมยงค์” เป็นที่มาของชื่อตระกูล “พนมยงค์” ตระกูลเก่าแก่ของพระนครศรีอยุธยา ตระกูลนี้สืบทายาทมาจนถึงบุคคลสำคัญของไทยสมัยใหม่ เช่น “นายปรีดี พนมยงค์” รัฐบุรุษอาวุโส ฝั่งคลองตรงข้ามของวัดนี้เป็นที่ตั้งของอนุสรณ์สถานปรีดี พนมยงค์ บนที่ดินที่เดิมของบ้านนายเสียง พนมยงค์ บิดาของ ฯพณฯ ท่านปรีดี พนมยงค์ อนุสรณ์สถานแห่งนี้สร้างขึ้นเพื่อเป็นเกียรติแก่นายปรีดี พนมยงค์ และวงศ์ตระกูล โดยความร่วมมือกันระหว่างมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น

2. ศิลปกรรมที่มีประวัติเกี่ยวข้องกับบทบาทของผู้หญิงในฐานะเมีย (พระมเหสี, พระสนม)

ศิลปกรรมประเภทนี้ปรากฏตามโบราณสถานสำคัญในอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา เป็นวัดที่มีประวัติเกี่ยวข้องกับบทบาทของผู้หญิงที่มีตำแหน่งเป็นพระมเหสีหรือพระสนม สร้างขึ้นหลังจากที่พระมเหสีหรือพระสนมองค์นั้นสิ้นพระชนม์ หรือเป็นวัดที่มีประวัติศาสตร์เกี่ยวข้อง เช่น มาทำบุญอุทิศส่วนกุศล, เป็นผู้สถาปนา, อำนวยการบูรณะปฏิสังขรณ์, บวชชี ฯลฯ อาทิเช่น “วัดพนัญเชิง” ที่มีตำนานเล่าว่าสถาปนาโดยพระเจ้าสายน้ำผึ้ง ณ สถานที่ที่พระนางสร้อยดอกหมาก พระมเหสีสิ้นพระชนม์, “วัดสวนหลวงสราธรรม” ที่ตั้งของเจดีย์พระสุริโยทัย สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงให้สถาปนาเพื่อเป็นสถานที่บรรจุอัฐิของพระศรีสุริโยทัย ภายหลังการสิ้นพระชนม์บนคอช้าง, “วัดมเหยงค์” สร้างในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) โดยพระมเหสีของพระองค์ เป็นต้น

วัดพนัญเชิง

จากเอกสาร “พระราชพงศาวดารเหนือ” (Fine Arts Department, 1996: 81-127) ระบุว่า เป็นวัดที่พระเจ้าสายน้ำผึ้งโปรดให้สถาปนาขึ้น ณ สถานที่ซึ่งพระนางสร้อยดอกหมาก พระมเหสีที่มาจากเมืองจีน ได้สิ้นพระชนม์ลง จากเรื่องราวที่ทรงน้อยพระทัยพระราชสวามี ที่มีได้ถวายพระเกียรติแก่พระนาง อย่างที่พระนางทรงหมายพระทัย เมื่อเดินทางมาจากเมืองจีน จึงทรงกลั่นใจตาย บริเวณดังกล่าวเรียกว่า “แหลมบางกะจะ” เป็นชื่อสถานที่บรรจุกระดูกของแม่น้ำป่าสักกับแม่น้ำเจ้าพระยา ก่อนการสร้างป้อมเพชรขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชา

มีพระพุทธรูปประธานสำคัญ คือ พระพุทธรูปไตรรัตนนายก หรือหลวงพ่โต วัดพนัญเชิง ตามความใน “พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ อักษรนิวัติ” (แพ ตาละลักษณ) ระบุว่า หลวงพ่โตหรือชื่อเดิม “พระพุทธรูปเจ้าพแนงเชิง” หล่อขึ้นในปี พ.ศ. 1867 ก่อนสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ทรงสถาปนากรุงฯ ในปี พ.ศ. 1893 เป็นเวลากว่า 26 ปี (ศิลปากร, 2504: 1) ชาวจีนได้เข้ามาอยู่อาศัยและเรียกหลวงพ่โตว่า “ซาปอกง” แปลว่า “พระพุทธรูป” (ซาปอ) “บรรพชน” (กง) เพื่อระลึกถึงบุคคลสำคัญของจีนที่เคยเดินทางมาอยุธยา คือ เจิ้งเหอ แม่ทัพใหญ่ราชวงศ์หมิง ผู้นำกองเรือจีนเดินทางรอบโลกในพุทธศตวรรษที่ 20

นอกจากหลวงพ่โตในวิหารประธานของวัดแล้ว ตติวิหารด้านนอกมีตำหนักเจ้าแม่นางสร้อยดอกหมาก ชาวจีนเรียกว่า “จูแซเนี้ย” สร้างเมื่อใดไม่ปรากฏ ภายในเต็มไปด้วยศิลปกรรมจีนฝีมือช่างไทย ในวัดยังมีอุโบสถ พระทอง พระนาค และพระเงิน อยู่ในหลังเดียวกัน หน้าวิหารหลวงพ่โต แต่ไม่ได้รับความสนใจเท่าหลวงพ่โต พระพุทธรูปทั้งสามองค์มีลักษณะรูปแบบเป็นพระพุทธรูปในศิลปะสุโขทัย แต่จะเคลื่อนย้ายจากสุโขทัยมาหรือประดิษฐานอยู่ที่นี่มาแต่เดิม ไม่มีประวัติข้อมูลในเรื่องนี้

อาคารวิหารที่ทั้งสามองค์ประดิษฐานอยู่นี้เป็นวิหารรุ่นหลัง พ.ศ. 2475 ใบเสมาที่ปิดรอบอุโบสถหลังนี้ก็เป็นเสมารุ่นหลัง 2475 เช่นกัน (มีใบเสมารูปแบบคล้ายกันนี้มีอักษรระบุปี พ.ศ. ที่ด้านเสাপีกด้านล่าง อยู่ที่วัดสองพี่น้อง อำเภอสองโคก จังหวัดปทุมธานี) ตรงตามประวัติการบูรณะของวัดที่มีการบูรณะครั้งสำคัญในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เมื่อปี พ.ศ. 2498-2500

วัดมเหยงค์

“วัดมเหยงค์” ตั้งอยู่ฝั่งถนนตรงข้ามวัดกุฎีดาว เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมมีชื่อเสียงระดับประเทศ อยู่ห่างจากชุมชนเต็มไปด้วยแมกไม้ จึงดูสงบเหมาะแก่ผู้ปรารถนาจะปลีกวิเวก มีอาคารดัดแปลงรูปแบบผสมระหว่างอุโบสถวัดกับตำหนักเจ้านาย (Bureau of Archeology and the 3rd National Museum Pranakorn Sri Ayutthaya, 1999a: 15-17) คำว่า “มเหยงค์” มาจาก “มเหยงคณ์” ซึ่งนิยามหนึ่งของลังกาที่เป็นผลจากการสังคายนาใน

พุทธศตวรรษที่ 20 ทั้งวัดมเหยงค์ วัดช้าง และวัดสีกาสมุด ที่อยู่ใกล้กันเรียงตามแนวคลองจากเหนือจรดใต้ รวมกันถือเป็นย่านอรัญญิกหรือเขตวัดป่าอรัญญวาสี

ประวัติตามที่มีหลักฐานเป็นเอกสาร “พระราชพงศาวดารเหนือ” (Fine Arts Department, 1996: 81-127) ระบุข้อความตอนหนึ่งว่า จุลศักราช 671 ปีเถาะ เอกศก อัครมเหสีของพระยาธรรมิกราช โอรสพระเจ้าแสนช้าง ทรงสร้างวัดนี้ขึ้นคู่กับวัดกุฎีดาว ที่พระยาธรรมิกราชทรงสร้างในช่วงสมัยเดียวกัน แสดงว่าวัดนี้สร้างขึ้นก่อนสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. 1893 แต่ข้อความส่วนนี้ก็ขัดแย้งกับพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับอื่นๆ ที่มีข้อความระบุว่า วัดนี้สร้างในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) โดยความอุปถัมภ์ของพระมเหสีของพระองค์ (Fine Arts Department, 1964: 449) อย่างไรก็ตามก็มีความเป็นไปได้ว่า วัดนี้จะเป็นวัดที่มีมาก่อนสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ต่อมาได้มีการบูรณะในสมัยอยุธยาตอนต้น (Fine Arts Department, 2008a: 341-342) และหลักฐานทางด้านเอกสารทั้งสองยังกล่าวตรงกันในแง่ที่ว่า วัดนี้มีความเกี่ยวข้องกับบทบาทของผู้หญิงชั้นพระมเหสี

จากสภาพที่มีคลองติดต่อถึงกันสะดวก คือ คลองวัดกุฎีดาวกับคลองวัดมเหยงค์ เรียกชื่อตามวัด มีเจดีย์แลเห็นยอดคู่กันแต่ระยะไกล เป็นที่มาของชื่อที่ชาวบ้านนิยมเรียก ชื่อว่า “วัดพี่” และ “วัดน้อง” โดยวัดกุฎีดาวเป็นวัดพี่ ส่วนวัดมเหยงค์เป็นวัดน้อง (Paknam, 1967: 75) แต่ในทางประวัติศาสตร์ วัดกุฎีดาวจะสัมพันธ์คู่กับวัดสมณโคศที่อยู่ติดกัน ขนาลำน้ำไปทางใต้เสียมากกว่า สองวัดนี้ตกสมัยอยุธยาตอนปลายอยู่ในความอุปถัมภ์ของขุนนางใหญ่อย่างออกพระวิสุทสุนทร (หรือโกษาปาน) เรียกว่า “วัดพระยาลัง” ตอนต้นรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา มารดาของออกพระวิสุทสุนทรเสียชีวิต สมเด็จพระเพทราชาโปรดให้มีการจัดพิธีศพใหญ่โตมีขบวนแห่ทางเรือจากภายในกรุงมายังวัดนี้ ปรากฏหลักฐานตามที่มีจดหมายเหตุของแกมปีเฟอร์กล่าวถึงไว้ (Kaempfer, 2002: 76-84)

ร่องรอยสถาปัตยกรรมและประติมากรรมอันแสดงให้เห็นความเชื่อมโยงทางวัฒนธรรมที่มีต่อลังกา ได้แก่ เจดีย์ระฆังช้างล้อม ลอกเลียนมหาสถูปวันเวลิเสยะของลังกา ที่สร้างสมัยพระเจ้าพุทธคามนีอภัย ฉลองชัยชนะในยุทธหัตถีที่มีต่อพระเจ้าเอฬารราช กษัตริย์ราชวงศ์ชาวหมีพที่นับถือศาสนาพราหมณ์ (Champapan, 2015b: 50-54) ในดินแดนสยามประเทศไทย นอกจากวัดมเหยงค์ อยุธยา แล้วยังมีเจดีย์ระฆังช้างล้อมอยู่ที่อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร อุทยานประวัติศาสตร์เมืองเก่าสุโขทัย และอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย กำหนดอายุตกสมัยเดียวกันอยู่ในช่วงสมัยอยุธยา สะท้อนอิทธิพลและความสัมพันธ์ที่ลังกามีต่อสยาม (Kennedy, 2000: 76-77) นอกจากนี้อุโบสถวัดมเหยงค์ ยังมีใบเสมาหินชนวนปักคู่เหลืออยู่ทางทิศใต้ของอุโบสถ เป็นใบเสมาขนาดใหญ่ใกล้เคียง กับวัดพระศรีสรรเพชญ์ วัดสามพิหาร เป็นต้น

วัดสวนหลวงสบสวรรค์และพระเจดีย์สุริโยทัย

“พระเจดีย์สุริโยทัย” ตั้งอยู่ในบริเวณสวนหลวง ซึ่งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ โปรดให้ใช้เป็นสถานที่ปลงพระศพสมเด็จพระสุริโยทัย และสถาปนาบริเวณดังกล่าวเป็นวัดชื่อ “วัดสบสวรรค์” (“สบ” หมายถึง “พบ” รวมความแล้วก็หมายถึงส่งเสด็จขึ้นสู่สรวงสวรรค์นั่นเอง) ชื่อพ้องกับ “วัดสพสวรรค์” ที่ริมแม่น้ำลพบุรี ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเกาะเมืองอยุธยา แต่วัดสพสวรรค์ดังกล่าวคงเป็นวัดที่สร้างตั้งแต่ก่อนสถาปนากรุงศรีอยุธยา ตามที่ปรากฏในหลักฐาน “พระราชพงศาวดารเหนือ” กล่าวว่าเป็นสถานที่พระเจ้าสินธพอมรินทร์หรือพระยาแกรก ใช้เป็นสถานที่ปลงศพของพระยาโคตรบอง เพราะที่ตั้งอยู่ในเส้นทางคมนาคมระหว่างกรุงอโยธยากับลพบุรี สอดคล้องกับเรื่องของพระยาโคตรบองในตำนานนิทานพื้นบ้านภาคกลาง

สวนหลวงสถานที่พักผ่อนของคนในวังอยุธยา มีอยู่ 2 แห่ง คือ สวนหลวงสบสวรรค์ที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ด้านทิศตะวันตก ฝั่งตรงข้ามวัดกษัตริย์ราช วัดธรรมาราม กับ สวนหลวงคางคาวที่บริเวณวัดสังหารามกับวัดสวนหลวงคางคาว ริมคลองมะโกลน้อย ในพื้นที่ด้านหลังติดกับชุมชนท่ากาอี ในเขตที่ดินของมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยาในปัจจุบัน ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ได้มีการพระราชทานที่ดินสวนหลวงคางคาวให้กับชาวเขมรที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร

ขณะที่สวนหลวงสบสวรรค์ในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา ได้ให้สร้างพระราชวังที่ประทับแก่สมเด็จพระเอกาทศรถ เรียกว่า “พระราชวังบวรสถานพิมุข” หรือเรียกสั้นๆ ว่า “วังหลัง” คู่กับที่ได้มีการสร้างพระราชวังที่ประทับแก่สมเด็จพระนเรศวรที่ตำบลหัวรอ เรียกว่า “พระราชวังบวรสถานมงคล” หรือเรียกสั้นๆ ว่า “วังหน้า” (ชื่อ “พระราชวังจันทร์เกษม” เป็นชื่อที่รัชกาลที่ 4 พระราชทาน ด้วยเห็นว่าเป็นชื่อเก่าสมัยสมเด็จพระนเรศวรยังทรงประทับอยู่ที่เมืองพิษณุโลก) เกิดประเพณีมีวังหน้าและวังหลัง คู่กับวังหลวง มาตั้งแต่นั้น เนื่องจากสมเด็จพระนเรศวรขณะนั้นทรงมีฐานะเป็นเจ้าผู้ครองเมืองพิษณุโลก เป็นพญามหากษัตริย์ตามระบอบจักรพรรดิราชสถานะของเจ้าผู้ครองวังหน้า จึงถือเป็นกษัตริย์อีกพระองค์ในอยุธยา คู่กับกษัตริย์ผู้ครองวังหลวง

วัดสบสวรรค์ได้รับความเสียหายจากสงคราม พ.ศ. 2310 แต่ยังปรากฏร่องรอยสภาพโบราณสถานอยู่บ้าง ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2449 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการตั้งกรมทหารขึ้นในสถานที่วัดอิฐโบราณสถานได้ถูกรื้อขนย้ายครั้งใหญ่ในสมัยดังกล่าว คงเหลือเห็นแค่เจดีย์ประธานของวัด ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2455 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ได้มีทหารอาสาจากอยุธยาเสียชีวิต ได้เสด็จมาร่วมพิธีบรรจุอัฐิทหาร ในครั้งนั้นยังได้สร้างอนุสาวรีย์พระสุริโยทัยขึ้นในสถานที่ข้างเจดีย์ประธาน โปรดให้เรียกเจดีย์นี้ว่า “พระเจดีย์สุริโยทัย” แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นพระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) สมุหเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า ผู้อยู่ในเหตุการณ์ ได้เคยแสดงความเห็นไว้ว่า ถึงแม้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงให้ความสำคัญกับเจดีย์องค์นี้มาก แต่มิได้ทรงเห็นว่าเป็นสถานที่บรรจุอัฐิสมเด็จพระสุริโยทัยแต่อย่างใด

บทบาทของพระสุริโยทัยนอกพงศาวดารได้เริ่มต้นขึ้นก็ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 6 นี้เอง เพราะเป็นช่วงที่ทรงตัดสินพระทัยส่งกองทัพสยามไปร่วมรบในสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งมีสมรภูมิรบอยู่ในยุโรป มิได้มีความเกี่ยวข้องกับ การปกป้องเอกราชและอธิปไตยของสยามในขณะนั้นแต่อย่างใด แต่เพราะความไม่เกี่ยวข้องกับคนในชาติบ้านเมืองโดยตรง จึงมีความพยายามเชื่อมโยงความสำคัญของสงครามดังกล่าว เข้ากับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ ก็หมายความว่าเรื่องของพระสุริโยทัยที่ถูกนำมาเสนอให้มีความสำคัญในช่วงเวลาดังกล่าว ซึ่งเป็นภาพลักษณ์เกี่ยวกับการศึกสงครามนั้น เป็นภาพลักษณ์เพื่อเป็นสิทธิธรรมแก่การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 โดยที่เยอรมนีในเวลานั้น มิได้คุกคามเอกราชและอธิปไตยของสยามแต่อย่างใด

รายงานข้อมูลของกรมศิลปากร ยังพบว่า ใน พ.ศ. 2533-2534 ได้มีการบูรณะเจดีย์องค์นี้โดยการฉาบปูน ปิดทองตลอดทั้งองค์ การบูรณะครั้งดังกล่าวยังได้เจาะหลายช่องค้นหาเข้าไปภายในช่องยอดขององค์เจดีย์ พบหลักฐานสำคัญคือ พระบรมสารีริกธาตุที่แกนฉัตรขององค์เจดีย์ แสดงว่าเจดีย์องค์นี้เป็นมหาธาตุสำคัญขององค์หนึ่งของกรุงศรีอยุธยา สอดคล้องดังมีข้อความกล่าวถึงหลักฐานใน “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม” ระบุถึงเจดีย์วัดสวนหลวงสบสวรรค์ว่า เป็นพระบรมธาตุเจดีย์อันเป็นหลักเป็นประธานแห่งหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา (Fine Arts Department, 2012: 40) มิได้กล่าวความสำคัญว่าเป็นเจดีย์บรรจุอัฐิพระสุริโยทัยแต่อย่างใด

ส่วนเจดีย์ที่บรรจุอัฐิตามในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิอยู่ที่ใดนั้น คาดว่าคงถูกรื้อทำลายไปแต่ครั้งที่มีการสร้างค่ายทหารขึ้นทับโบราณสถาน ด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ มิได้เห็นความสำคัญ หรือจะเพราะสาเหตุใดก็

ตาม อีกหนึ่งหลักฐานหลักฐานเหตุผลที่ยืนยันแก่เราว่า ไม่ควรมีค่ายทหารในพื้นที่ประวัติศาสตร์มรดกโลก โดยเฉพาะค่ายทหารที่ผลิตและสะสมอาวุธสงครามขนาดหนัก พื้นที่ประวัติศาสตร์มรดกโลกเป็นพื้นที่เพื่อการเรียนรู้และอำนวยความสะดวก ส่งเสริมสันติภาพและการอยู่ร่วมกันท่ามกลางความหลากหลาย นำเสียดายที่องค์กรหน่วยงานที่มีบทบาทหน้าที่เกี่ยวข้อง มิได้นำพาหรือเอาใจใส่ในเรื่องนี้จริงจัง กลับมุ่งมันอยู่แต่กับการไล่ที่ชาวบ้าน โดยใช้ข้ออ้างความสำคัญในทางประวัติศาสตร์ ความสะอาด เจริญหูเจริญตา และสะดวกสบายแก่นักท่องเที่ยว

3. ศิลปกรรมที่มีประวัติเกี่ยวข้องกับบทบาทของผู้หญิงในฐานะลูกสาว (พระราชธิดา)

ศิลปกรรมประเภทนี้ปรากฏตามโบราณสถานสำคัญในอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา เป็นวัดที่มีประวัติเกี่ยวข้องกับบทบาทของผู้หญิงที่มีตำแหน่งเป็นพระราชธิดา ทั้งที่พระราชธิดาพระองค์นั้นเป็นผู้สร้าง ผู้บูรณะ ผู้อุปถัมภ์ค้ำชู และหรือเป็นวัดที่สร้างโดยผู้ชายเพื่อเป็นเกียรติแก่พระนาง วัดประเภทนี้มีปรากฏประวัติชัดเจนไม่มากนัก ทั้งนี้บทบาทของผู้หญิงที่มีประวัติเกี่ยวข้องยังมีลักษณะเป็นบทบาทของลูกสาวและเมีย อาทิ “ประตูโขงและพระที่นั่งคูหาสวรรค์” ในเขตพระราชวังโบราณ, “วัดตะเว็ด” เดิมเป็นตำหนักของกรมหลวงโยธาเทพ พระราชธิดาในสมเด็จพระนารายณ์ พระมเหสีในสมเด็จพระเพทราชา ต่อมาเมื่อทรงสิ้นพระชนม์ เป็นต้น

ประตูโขงและพระที่นั่งคูหาสวรรค์

“ประตูโขง” เป็นประตูพระราชวังหลวงกรุงศรีอยุธยา ที่ยังเหลืออยู่เพียงประตูเดียว เป็นประตูเชื่อมทางเดินระหว่างสถานที่ของฝ่ายในกับวัดพระศรีสรรเพชญ์ มีเส้นทางสำหรับให้ฝ่ายในเดินเท้าเข้ามายังวัดพระศรีสรรเพชญ์เป็นการเฉพาะ เพื่อสะดวกในการเข้าร่วมพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์ (สมัยรัชกาลที่ 4 ทรงเปลี่ยนขนบหลายอย่างในพระราชพิธีนี้ ต่อมาทรงให้เรียกว่า “พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา”) สภาพประตูโขงที่เหลือเห็นปัจจุบันเป็นรูปแบบประตูโค้งมุมแหลมตามแบบศิลปะจีน ยังสามารถเห็นประตูแบบเดียวกันนี้ที่วัดมหาธาตุ, วัดพระราม, วัดราชบูรณะ, วัดกุฎีทอง, วัดแมนางปลื้ม ที่วัดแมนางปลื้มจะมีสภาพที่สมบูรณ์กว่าที่อื่นที่กล่าวมา

ถัดประตูโขงเข้าไปภายในเขตพระราชฐาน จะเป็นบริเวณสระน้ำสองสระ คือ สระแก้ว กับ สระขวัญ ทั้งสองสระมีทางน้ำเชื่อมกับประตูน้ำที่กำแพงพระราชวังทางทิศตะวันตก ริมกำแพงด้านนอกเป็นคลองฉะไกรใหญ่ (หรือ “คลองท่อ” ที่เรียกกันในปัจจุบัน) มีร่องรอยของสะพานข้ามจากประตูโขงไปยังพื้นที่ฝ่ายใน พื้นที่ฝ่ายในศูนย์กลางอยู่ที่ “พระที่นั่งคูหาสวรรค์” ที่ประทับของกรมหลวงโยธาเทพ พระราชธิดาในสมเด็จพระนารายณ์ สันนิษฐานว่าพระที่นั่งนี้สร้างในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ เพื่อเป็นที่ประทับแก่กรมหลวงโยธาเทพ พระชนนีฐานากับกรมหลวงโยธาเทพ พระราชธิดาในสมเด็จพระนารายณ์

ภายหลังเมื่อสมเด็จพระเพทราชาทำรัฐประหารปราบดาภิเษกขึ้นครองราชย์ ได้ทรงแต่งตั้งกรมหลวงโยธาเทพเป็นมเหสีฝ่ายซ้าย และกรมหลวงโยธาเทพเป็นมเหสีฝ่ายขวา นอกจากนี้ยังทรงสร้างพระที่นั่งบรรยงก์รัตนาศรีขึ้นมาข้างๆ พระที่นั่งคูหาสวรรค์ มีคูน้ำล้อมเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีท่อน้ำพุไหลลงไปยังบ่อเลี้ยงปลาเงินปลาทอง และสวนดอกไม้ สำหรับเป็นที่พักผ่อนตามพระราชหฤทัย (Boranratchathanin, 2007: 75)

วัดตะเว็ด

“วัดตะเว็ด” ตั้งอยู่ที่ตำบลสำเภาล่ม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ใกล้กับวัดพุทไธสวรรย์ ย่านริมคลองตะเคียน จากซากโบราณสถานที่เหลือปรากฏ พบว่าเป็นวัดที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่แสดงออกถึงอิทธิพลทางศิลปะของชาติตะวันตกอย่างมาก (Champapan, 2015a: 51-90) สอดคล้องตามความนิยมที่เคยมีแต่ครั้งรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ พระราชบิดาของกรมหลวงโยธาเทพ วัดตะเว็ดเป็นสำนักชีหลวง สันนิษฐานว่าก่อตั้งในต้นรัชกาลสมเด็จพระสุริเยนทราธิบดี (พระเจ้าเสือ) เนื่องจากตามหลักฐานทางด้านเอกสาร

กรมหลวงโยธาเทพเมื่อเกิดเหตุการณ์รัฐประหาร ค.ศ. 1688 พระเพทราชาได้ขึ้นครองราชย์ แต่งตั้งกรมหลวงโยธาเทพเป็นพระมเหสี (Fine Arts Department, 2010: 318)

เมื่อสมเด็จพระเพทราชาได้สวรรคต พระเจ้าเสือขึ้นครองราชย์ กรมหลวงโยธาเทพได้ออกบวชเป็นชีมาอยู่ที่ตำหนักท้ายวัดพุทไธสวรรย์ ครั้นเมื่อทรงสิ้นพระชนม์ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ได้มีการจัดงานถวายพระเพลิงศพอย่างใหญ่โตสมพระเกียรติ จากนั้นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้สถาปนาตำหนักนี้ให้เป็นพระอาราม ไม่ทราบชื่อ ชื่อ “วัดตะเว็ด” นั้นได้มาจากชื่อที่ชาวบ้านในพื้นที่เรียก มาจากคำว่า “เปิดเจ็ดตัว” บ้างก็ว่ามาจากคำว่า “เจ็ด” เพราะผนังอาคารสองชั้นที่เหลือซากให้เห็นเด่นในกลางป่านั้น มีลักษณะคล้ายศาลเจ็ดขนาดใหญ่ (Champapan, 2015a: 51-90)

จะเห็นว่า กรมหลวงโยธาเทพมีสองสถานะในที่นี้ คือ เป็นพระราชธิดาในสมเด็จพระนารายณ์ กับเป็นพระมเหสีในสมเด็จพระเพทราชา คือเป็นทั้งลูกสาวและเมีย ซึ่งเป็นเรื่องปกติของประเพณีสถานภาพ ทว่าความรำลึกจดจำเกี่ยวกับบทบาทความสำคัญของกรมหลวงโยธาเทพ กลับน่าสนใจตรงที่มุ่งเน้นที่บทบาทในฐานะพระราชธิดาในสมเด็จพระนารายณ์เป็นหลัก เพราะหลักฐานเกี่ยวกับพระองค์ ส่วนใหญ่เป็นหลักฐานที่ได้จากบันทึกของฝรั่งเศสที่เข้ามาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์

นอกจากที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น ยังมีวัดโบราณสถานที่มีชื่อสรรพนามบ่งชี้ถึงผู้หญิง แต่ไม่ทราบประวัติที่มาที่เชื่อถือได้มากนัก เป็นแต่เพียงเรื่องเล่าตามตำนานพื้นบ้าน ที่แต่งแต้มเรื่องราวตามความเข้าใจของคนในท้องถิ่นภายหลัง อาทิ วัดนางกุย, วัดนางชี, วัดนางคำ, วัดบางกะจะ, วัดเจ้าย่า, วัดชีปะขาว, วัดหลวงชีกรุด, วัดสีกาสุมุด, วัดสีกาขาว, วัดตะไกร, วัดแม่นางชี ฯลฯ ทั้งนี้เพราะบันทึกประวัติศาสตร์ฉบับทางการ กล่าวถึงแต่เรื่องของพระมหากษัตริย์หรือชนชั้นนำที่เป็นผู้ชาย มิได้กล่าวถึงเรื่องของผู้หญิงมากนัก (Sopa, 2003: 199-240) มีเพียงรายงานที่เน้นการสำรวจและบรรยายรูปแบบศิลปกรรมโดยกรมศิลปากร (ศิลปากร, 2551ก ; ศิลปากร, 2551ข) รวมถึงงานสำรวจวัดร้างของเคน เมย์ (Ken May) (May, 2009) แต่ทั้งสามก็ยังขาดการเชื่อมโยงกับบทบาทผู้หญิงในประวัติศาสตร์ เพราะขาดแคลนเอกสารหลักฐานดังที่กล่าวข้างต้น

ผู้หญิงกับศิลปกรรมอยุธยา : สถานภาพบทบาทและภาพลักษณ์จากจารีตสุยุคใหม่

งานของนักทฤษฎีสตรีสัมพันธ์ และ อเล็ก กอร์ดอน (Alec Gordon) (2004: 253-286) ที่ได้ศึกษาภาพจิตรกรรมเกี่ยวกับผู้หญิงในสมัยอยุธยาตอนปลาย พบว่าเดิมที่ผู้หญิงมีภาพลักษณ์และบทบาทหลากหลายและคู่เคียงกับผู้ชาย เช่น มีภาพผู้หญิงเป็นควาญช้าง วัดช่องนนทรี เขตยานนาวา กรุงเทพฯ, ภาพผู้หญิงเป็นแม่ค้า ที่วัดเกาะแก้วสุทธาราม อำเภอมะเมือง จังหวัดเพชรบุรี, ภาพผู้หญิงเป็นคนปั้นหม้อหรือผลิตสินค้า ที่วัดระฆัง เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ, ภาพผู้หญิงเป็นนักเต้นรำหรือนักกายกรรม ที่วัดเกาะแก้วสุทธาราม อำเภอมะเมือง จังหวัดเพชรบุรี, ภาพวงดนตรีผู้หญิง ที่วัดคงคาราม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, ตำข้าวและทำอาหาร ที่วัดช่องนนทรี เขตยานนาวา กรุงเทพฯ และวัดระฆัง เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ, ภาพพระแม่ธรณีบีบมวยผมต่อสู้กับกองทัพของพญามารในคืนวันที่พระพุทธรูปเจ้าจะตรัสรู้ ซึ่งเป็นภาพที่พบเห็นได้ทั่วไปตามวัดสำคัญๆ ที่ได้รับยกย่องว่าสวยงามที่สุดอยู่ที่วัดชมภูเวก จังหวัดนนทบุรี

ภาพพระแม่ธรณีบีบมวยผมต่อสู้กับกองทัพพญามาร นับเป็นภาพการยกย่องผู้หญิงในฐานะที่มีบทบาทสำคัญทั้งในด้านศึกสงครามและการบรรลุธรรมหรือบำเพ็ญเพียรของผู้ชาย ดังนั้น วัดในสังคมอยุธยาคริสต์ศตวรรษที่ 17 จึงเป็นพื้นที่ของผู้หญิง ผู้หญิงสามารถแสดงภาพบทบาทความสำคัญของตนที่มีต่อสังคมโดยรวม สอดคล้องกับข้อมูลหลักฐานอื่นๆ ที่ยืนยันว่า ผู้หญิงมักมีบทบาทต่อวัดและพุทธศาสนา ทั้งในด้านการเป็นผู้สร้าง ผู้อุปถัมภ์ค้ำจุน การบูรณะศาสนสถาน ฯลฯ มากขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ และก็มีได้เกิดปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้เฉพาะในอยุธยา

หากแต่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยรวมก็เกิดปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากที่แอนโทนี ริด (Anthony Reid) เสนอไว้ (Reid, 1988: 162-172)

ส่วนสาเหตุที่มีผู้หญิงสามารถมีบทบาทดังกล่าวได้นั้น จากงานของโยเนโอ อิชิอิ (Yoneo Ishii) นักวิชาการที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงแบบแผนความเชื่อทางศาสนาที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมของการค้าเมืองท่านานาชาติช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16-17 เสนอว่าเพราะผู้หญิงรู้จักการค้า จึงมั่งคั่งร่ำรวย แล้วนำเอารายได้จากการค้านั้นมาสนับสนุนสามีในทางการเมือง ที่เหลือจากนั้นก็ให้กับสังคมผ่านการบำเพ็ญกุศลทางพุทธศาสนา (Ishii, 1993: 180-194)

นอกจากนี้งานของนักทฤษฎีสัมพันธ์ และ อเล็ก กอร์ดอน (Alec Gordon) (2004: 253-286) ยังนำเสนอประเด็นเรื่องการจัดแบ่งประเภทผู้หญิงในชนบศความเชื่อทางศาสนาในสังคมสยามช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17-18 ที่มุ่งนำเสนอภาพลักษณ์ของผู้หญิง 2 ประเภทกว้างๆ คือ ผู้หญิงกุลสตรีที่ถึงพร้อมซึ่งความดีงาม มี “นางมัทรี” มเหสีของพระเวสสันดร เป็นตัวแบบ นางมัทรีผู้อุทิศตนยอมเป็นสมบัติให้สามีบริจาคนแก่ผู้มาขอ เพื่อสามีได้บรรลุธรรมสั่งสมบุญบารมีจนได้ไปจุติเป็นพระพุทเจ้า กับผู้หญิงที่ไม่ดีเป็นนางร้ายในมหาเวสสันดรชาดก เช่น “นางอมิตตดา” ภรรยาของชูชก นางมีภาพเสนอเป็นชั่วตรงข้ามกับนางมัทรี ไม่เพียงมิได้อุทิศตนเพื่อสามี หากแต่นางยังใช้อำนาจบังคับสามี ให้สามีก่อกรรมทำบาป

อย่างเช่นให้ไปขอกุมารกันหากับชาลี โอรสของพระเวสสันดร เพื่อมาเป็นเด็กรับใช้ในบ้านให้กับนาง นางอมิตตดาจึงตกเป็นผู้ร้ายของเรื่องมหาเวสสันดรชาดก ยิ่งกว่าผู้ชายเช่น ชูชก การนำเสนอภาพเป็นไปอย่างตัดตอน ตรงที่ได้มีการนำเสนอภาพภูมิหลังความเป็นมาของนางอมิตตดา แต่หากใครอ่านมหาเวสสันดรชาดก ก็จะพบว่านางตกเป็นภรรยาของชูชกนั้น ก็เพราะบิดานางเป็นหนี้แพ้น้ำต่อชูชก จึงยกลูกสาวให้เพื่อใช้หนี้ ซึ่งนั่นก็หมายความว่า นางมิได้เต็มใจที่จะเป็นภรรยาของชูชก ขอลาซึ่งแก่กว่านางหลายปี

นางมัทรีก็คือตัวแบบของ “เมียทาส” ที่ผู้ชายชนชั้นนำสยามปรารถนาจะเห็นหรือให้ผู้หญิงเป็นในสังคมที่มีการแบ่งลำดับความสัมพันธ์เชิงอำนาจกันอย่างเห็นได้ชัด ส่วนนางอมิตตดาที่เป็นตัวแบบของผู้หญิงที่พยายามจะมีอำนาจเหนือผู้ชาย จิตกรรมตัดตอนนำเสนอภาพชีวิตที่ไม่ประสบความสำเร็จของนาง แทนที่จะถูกต่อต้านจากผู้ชาย นางอมิตตดาถูกลูกต่อต้านจากผู้หญิงด้วยกัน ตั้งแต่การถูกนิทว่าร้ายไปจนกระทั่งการประทุงษ์ขับไล่ออกจากชุมชน

การจัดแบ่งประเภทและนำเสนอภาพลักษณ์บทบาทของผู้หญิง ในลักษณะคู่ตรงข้าม นางมัทรี-นางอมิตตดา ยังมีอิทธิพลตกทอดมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ดังจะเห็นได้จากภาพจิตรกรรมหอไตรที่วัดระฆังโฆสิตาราม กรุงเทพฯ (ฝั่งธนบุรีเก่า) (Champapan, 2015c: 36-67) มีภาพเมียของมขมานพ ผู้ซึ่งกำลังบำเพ็ญบุญบารมี โดยการสร้างโรงทานแก่ผู้ยากไร้ ก่อนจะไปจุติเป็นพระอินทร์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มขมานพมีเมียอยู่ 4 คน สามคนแรกได้ช่วยสามีบำเพ็ญทาน โดยการหุงหาอาหารเลี้ยงคน แต่นางสุชาดาซึ่งเป็นเมียคนหนึ่ง กลับมิได้ใส่ใจที่จะร่วมในการกุศลด้วย นางไม่เพียงมิได้ช่วยสร้างโรงทาน หากแต่นางยังสาละวนอยู่กับการเลี้ยงหมาและการตกแต่งร่างกายให้สวยงาม นางสุชาดาจึงมิได้ไปจุติบนสวรรค์ร่วมกับคนอื่นๆ ยังคงเวียนว่ายตายเกิดในมนุษยภูมิ

แต่พระอินทร์ก็ยังมิไกรภักดิ์ในตัวนาง จึงได้ลงจากสวรรค์ มาช่วยเหลือนางและคอยสั่งสอนให้นางรู้จักบำเพ็ญบุญทำความดี เมื่อนางเชื่อฟังและทำตามคำแนะนำของพระอินทร์ ก็ได้ไปจุติเป็นมเหสีของพระอินทร์อีกหน นางสุชาดาก็มีภาพที่สามารถเปรียบเทียบได้กับนางอมิตตดาในตอนแรก ภายหลังก็ปรับปรุงตัวเปลี่ยนเป็นนางมัทรี สะท้อนความเชื่อที่มองว่าผู้หญิงเป็นเพศที่อ่อนแอและมีบาปหนา ต้องได้รับความช่วยเหลือและอบรม

สั่งสอนโดยผู้ชาย จึงจะบรรลุธรรมได้ ในแง่พื้นที่จิตรกรรมประเพณีมิได้กีดกันผู้หญิงก็จริง แต่มีความพยายามที่เสนอภาพผู้หญิงในแง่ลบ อ่อนแอ และด้อยกว่าผู้ชาย ในตอนท้าย หลังจากนั้นภาพลักษณ์และบทบาทผู้หญิงก็ขยายมาสู่ภาพของเพศที่อ่อนแอ บาปหนา ด้อยกว่าผู้ชายมากขึ้นเรื่อยๆ จนเข้าสู่ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19-20

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อมองประเด็นนี้เชื่อมโยงเป็นภาพต่อกับงานของนักวิชาการท่านอื่น เช่น แพทริก จอรี (Patrick Jory) (Jory, 2002: 36-78) ที่ศึกษาความเปลี่ยนแปลงตัวบทและความเชื่อของชนชั้นนำสยามผ่านงานเทศน์มหาชาติหรือมหาเวสสันดรชาดกนี้ จอรีเสนอว่าในช่วงรอยต่อก่อนเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ของสยามในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 สยามมีปฏิสัมพันธ์และตอบโต้กับระบบโลกยุคอาณานิคม โดยการสร้างอาณานิคมภายในและปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ภาพลักษณ์ของผู้ชาย (กษัตริย์) ในพื้นที่จารีต ถูกนำเสนอหรือให้ภาพที่โดดเด่นยิ่งกว่ากลุ่มใดทั้งหมด งานเทศน์มหาชาติซึ่งนำเสนอเรื่องของกษัตริย์ผู้มีบุญญาธิการเป็นพระโพธิสัตว์ ได้ถูกเน้นย้ำและนำเสนออย่างมีนัยยะสำคัญ เพื่อสนับสนุนการสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นในสยาม

ดังนั้น บทบาทของผู้หญิงในพื้นที่จารีตจึงถูกกดทับไว้ด้วยภาพความเหนือกว่าของผู้ชาย สร้างลำดับชั้นอำนาจทางสังคมและการกำหนดบทบาทของผู้หญิงให้อยู่แต่ใน “บ้าน” ส่วนเรื่องของ “เมือง” หรืออาณาจักร จนถึงประเทศชาติบ้านเมืองในเวลาต่อมา ก็ถูกสร้างธรรมเนียมปฏิบัติให้เป็นพื้นที่เฉพาะของผู้ชาย แต่ยังคงมีผู้หญิงให้ความสำคัญสนับสนุนอยู่เบื้องหลัง คือจากกระบวนการดังกล่าวนี้ ผู้หญิงถูกผลักให้ถอยไปอยู่ฉากหลัง ในขณะที่ผู้ชายก็ถูกกดดันให้ออกมาอยู่ข้างหน้า เกิดวาทกรรมข้างเท้าหน้าเท้าหลัง แบ่งแยกพื้นที่บทบาทระหว่างชายกับหญิง

บทสรุปและส่งท้าย

จากการจำแนกประเภทศิลปกรรมตามที่มีประวัติเรื่องเล่าเกี่ยวกับบทบาทความสำคัญของผู้หญิง จะเห็นได้ว่า สังคมอยุธยานอกจากจะให้ความสำคัญกับการจัดแบ่งประเภทผู้หญิง ออกเป็นผู้ดีเป็นกุลสตรีกับผู้หญิงร้ายแล้วยังให้ความสำคัญกับการจัดแบ่งประเภทตามบทบาทที่สังคมคาดหวัง เช่น บทบาทในฐานะเป็นแม่, เมีย และลูกสาว บทบาทลูกสาวนั้นพบว่าปรากฏน้อยที่สุด เมื่อเทียบกับบทบาทแม่และเมีย เพราะผู้สร้างศิลปกรรมส่วนใหญ่ยังคงเป็นชาย ที่ระลึกถึงความสำคัญของผู้หญิงจากสองบทบาทดังกล่าว

เมื่อกล่าวถึงศิลปกรรมสมัยอยุธยา ทั้งศิลปกรรมที่เหลือตกทอดมาจากอดีตโดยตรง กับศิลปกรรมที่เป็นผลงานการบูรณะสมัยหลัง โดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเช่น กรมศิลปากร กล่าวได้ว่าตัวรูปแบบศิลปกรรมที่ปรากฏแก่สายตาเรา เป็นสิ่งสำคัญและเป็นหลักฐานเชื่อมโยงโลกอดีตก็จริง แต่สิ่งสำคัญที่ละเลยไม่ได้ ก็คือเรื่องเล่าแวดล้อมอันเป็นเนื้อหา ที่ทำให้รูปแบบศิลปกรรมนั้นๆ มีความสลักสำคัญขึ้นมา ในแง่แล้วก็ไม่จำเป็นที่ศิลปกรรมเหล่านั้นจะแสดงเรื่องราวความสำคัญแวดล้อมอยู่แต่เรื่องของพระมหากษัตริย์

หากแต่วัดโบราณสถานเหล่านั้น ที่แม้จะถูกสร้างและบูรณะโดยพระมหากษัตริย์ ก็ยังมีประวัติเรื่องราวเกี่ยวข้องกับบุคคลในประวัติศาสตร์ที่ถูกละเลย อาทิ บุคคลในประวัติศาสตร์ที่เป็นผู้หญิง เพราะผู้หญิงก็เป็นเพศที่มีบทบาทอยู่ในประวัติศาสตร์ควบคู่หรือไม่น้อยไปกว่าผู้ชาย เพียงแต่ว่าเราจะมีมุมมองที่เห็นประเด็นเรื่องนี้มากน้อยเพียงใด ด้วยแนวทางดังกล่าวข้างต้น เราจึงจะมีประวัติศาสตร์ของสังคมวัฒนธรรมได้อย่างแท้จริงมิใช่แต่เฉพาะประวัติศาสตร์ของชนชั้นนำผู้มีอำนาจ

การสร้างศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระราชมารดาและแม่นม มักเกิดขึ้นตั้งแต่ปีแรกๆ ที่ขึ้นครองราชย์ ทั้งนี้เพราะสังคมการวัฒนธรรมอยุธยาให้ความสำคัญกับการแสดงตัวเป็นคนดี มีบุญญาธิการ และความกตัญญู เมื่อมีทั้งสามสิ่งนี้ก็ถือว่าทรงมีศักยภาพและสิทธิธรรมพร้อม สำหรับการเป็นประมุขของราชอาณาจักร สอดคล้องตาม

ความเชื่อหลักของสังคมสยาม ที่มองรัฐแบบองค์อินทรีย์ (Organic State) ครอบครัวยุคใหม่เป็นหน่วยที่สำคัญของรัฐและสังคม ถือและเชื่อว่าผู้ชายที่ทรงอำนาจ จะต้องปฏิบัติหรือปกครองต่อครอบครัวได้ดีมาก่อน ทั้งที่ในความเป็นจริงผู้หญิงต่างหากที่มีบทบาทในการดูแลจัดการปกครองครัวเรือน

รวมถึงการให้ความสำคัญแก่พระมหากษัตริย์ พระสนม และพระราชธิดา ก็เป็นไปตามหลักปฏิบัติและสิทธิธรรมข้างต้น กล่าวเช่นนี้มีได้หมายความว่าบทบาทของผู้หญิงต่อศิลปกรรมจะมีแต่บทบาทในฐานะผู้ถูกกระทำ (Passive) ไม่มีลักษณะเป็นผู้กระทำ (Active) เพราะถึงอย่างไรบทบาททั้งสามข้างต้น ก็เกิดจากการมีส่วนร่วมของผู้หญิง การเป็นผู้อุปถัมภ์วัดและกิจการศาสนาในอยุธยา ก็ถือได้ว่าเป็นบทบาทของผู้หญิงเป็นหลัก เพียงแต่การเขียนประวัติศาสตร์เกี่ยวกับศิลปกรรม อันเป็นหลักฐานที่พอจะหลงเหลือมาจากอดีตอยู่บ้าง ยังไม่ไปถึงบทบาทของผู้หญิง ยังมุ่งเน้นให้ความสำคัญกับบทบาทที่เป็นทางการ หรือโดยทางพิธีกรรม ทำให้ความสำคัญของศิลปกรรมดังกล่าว ยังไม่มีมิติทางสังคมวัฒนธรรมที่รอบด้าน แสดงคุณค่าต่อวิถีชีวิตของผู้คนในอดีตได้ดังที่คาดหวัง

ส่วนประวัติที่มีอยู่ดังที่เรียบเรียงมานำเสนอข้างต้น จะเห็นได้ว่าเป็นประวัติที่ปรากฏชัดจากหลักฐานลายลักษณ์อักษร การให้ความสำคัญกับผู้หญิง และอาศัยความสัมพันธ์ที่มีกับผู้หญิงนำเสนอภาพพจน์ของผู้ชายดังที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าเป็นภาพความสำคัญของผู้ชายเอง เป็นภาพความสำคัญเพื่อยกย่องเชิดชูเกียรติที่ดีมีบุญญาธิการ มิใช่ภาพความสำคัญของบทบาทผู้หญิงอย่างเต็มที่ สะท้อนและสื่อถึงความคาดหวังในบทบาทความสำคัญของผู้หญิงที่มีต่อผู้ชายในระบบที่ผู้ชายเป็นใหญ่ เช่น แม่, เมีย, ลูกสาว เป็นต้น

ถึงแม้ว่ารูปแบบอิทธิพลพม่า (กรณีวัดพระศรีสรรเพชญ์) และอายุของบางสถานที่ (อย่างเจดีย์พระสุริโยทัย) ยังคงเป็นประเด็นถกเถียงอยู่ แต่ประเด็นสำคัญสำหรับในที่นี้คือภาพลักษณ์และเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับบทบาทผู้หญิง ไม่ใช่เรื่องรูปแบบศิลปกรรมและอายุ เพราะด้วยภาพลักษณ์และเรื่องเล่าจากวัดเหล่านี้ล้วนแต่ทำให้วัดเหล่านี้มี “ฟังก์ชัน” บางอย่างที่มากกว่าสถานที่ประกอบกิจกรรมทางศาสนา หากแต่เป็นการจัดประเภทและแสดงรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมตามลำดับชั้นที่เป็นอยู่ กรณีผู้หญิงก็เป็นการนำเสนอภาพลักษณ์ตามแบบที่สังคมมีกรอบอยากให้เห็นหรืออยากให้พวกเธอเป็น ไม่ได้นำเสนอภาพลักษณ์และเรื่องเล่าตามแบบที่เป็นจริงๆ และสำหรับในเรื่องนี้ไม่มีที่ไหนจะมีบทบาทและกระทำได้มากเท่ากับ “วัด” เพราะวัดคือพื้นที่สำคัญในโลกศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อ เป็นพื้นที่สร้างและนำเสนอระบบแบบแผนความเชื่อต่างๆ อันจะเป็นพื้นฐานอ้างอิงให้แก่วัฒนธรรมความสัมพันธ์ในสังคม

ในขณะเดียวกันเนื่องจากวัดในอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา มักนำเสนอวัดที่สร้างโดยพระมหากษัตริย์อยุธยาหรือมีประวัติเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาไม่ว่าทางใดก็ทางหนึ่ง การนำเสนอเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็นพระราชโอรส (ลูก) พระราชสวามี (ผัว) พระราชบิดา (พ่อ) พระเชษฐาธิราช (พี่ชาย) เท่ากับเสนอภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์ในฐานะมนุษย์เฉกเช่นเดียวกับผู้อื่นในสังคม เป็นการแสดงบุญญาธิการภายใต้ภาพลักษณ์และเรื่องเล่าว่าด้วยความเท่าเทียมกันรูปแบบหนึ่ง (พูดง่ายๆ คือทรงมีครอบครัวเหมือนกับบุคคลอื่น) แต่ในขณะเดียวกันความเท่าเทียมกันในลักษณะนี้ก็เป็นความเป็นความเท่าเทียมที่มีมากกว่าผู้อื่นอีกทั้งยังเป็นแบบอย่างคุณธรรมความดีงามที่มีเหนือผู้อื่น โดยเฉพาะด้านความกตัญญูและการปฏิบัติหน้าที่ต่อครอบครัว)

ดังนั้นการสร้างวัดอุทิศถวายให้แก่พระราชมารดา (แม่) พระมหากษัตริย์หรือพระสนม (เมีย) พระราชบุตร (ลูก) จึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับการแสดงบุญบารมีและศักยภาพที่มีต่อการปกครองบ้านเมือง เพราะสังคมวัฒนธรรมแบบไทยๆ มีแนวโน้มเชื่อว่าผู้ชายที่ดี (ก็จะ) คือผู้ปกครองที่ดีด้วย การสร้างวัดอุทิศถวายแด่พระราชมารดา พระมหากษัตริย์หรือพระสนม สำหรับโลกทางสังคมการเมืองแบบอยุธยาแล้วจึงเป็นสิ่งที่มีความหมายสำคัญยิ่งสำหรับทุกรัชกาล

เอกสารอ้างอิง

- Andaya, L. (trans.). (2005). "The short history of the kingdom of Siam" in Baker, Chris. (ed.). (2005). **Van Vliet's Siam**. Chiangmai : Silkworm books.
- Boranratchathanin, P. (2007). **Description of Pranakorn Sri Ayutthaya mapped and diagnose of Praya Boranratchathanin and the geographical areas of Ayutthaya**. Bangkok: Manuscript. [in Thai]
- Bradley, D. B. (2006). **The Royal Chronicle of Krung Sri Ayutthaya version Bradley**. Bangkok: Kosit. [in Thai]
- Bureau of Archeology and the 3rd National Museum Pranakorn Sri Ayutthaya. (1999a). **The Excavation and Design for Renovation of the Thamnak Maheyong Ancient sites in Pranakorn Sri Ayutthaya**. Pranakorn Sri Ayuthaya: The historical park of Pranakorn Sri Ayutthaya. [in Thai]
- Champapan, K. (2015a). Dating and study of Arts pattern of "Wat Tawed" in Padongtan of Ayutthaya province. **The Journal of Thai Studies at Thammasart University**. 12 (2): 51-90.
- Champapan, K. (2015b). **Elephant Battle-Budhist Nation: The elephants fight and the wars on the back elephants or Buddhism and the Nationhood in the history of Sri Lanka, Southeast Asia, and Siam**. Phitsanulok: Institute of Mekong-Salween Civilization Studies Naresuan University. [in Thai]
- Champapan, K. (2015c). "Wat Rakang and changed of cultural society from Ayutthaya to Bangkok era" **Journal of humanities at Chiang Mai University**. 16 (2): 36-67.
- Charoenwongsa, P. (2000). "Ayutthaya : A living historical city" in Lekhakula, K. (ed.). (2000). **Ayutthaya : A world heritage**. Bangkok : Tourism Authority of Thailand.
- Comities of Documents and Archives processing. (2001). **Cultures, Development of History, Identities, and Wisdom of Ayuthaya province**. Bangkok: Ministry of Education. [in Thai]
- Fine Arts Department. (1961). **The Royal Chronicle of Krung Sri Ayutthaya version Luangprasert Aksornniti and version Poramanuchit**. Bangkok: Kuruspa. [in Thai]
- Fine Arts Department. (1964). **The Royal Chronicle of Krung Sri Ayutthaya version Pan Chanthanumas (Chem) and version Pra Chakapadipong (Chad)**. Bangkok: Krangwitthaya. [in Thai]
- Fine Arts Department. (1996). "The Royal Chronicle of North" in **The Annals of Chronicles version Royal ceremony vol.1**. Bangkok: The Literature and History Office at Fine Arts Department. [in Thai]
- Fine Arts Department. (2008a). **Acient sites in Pranakorn Sri Ayutthaya province vol.1**. Bangkok: The Literature and History Office at Fine Arts Department. [in Thai]
- Fine Arts Department. (2008b). **Acient sites in Pranakorn Sri Ayutthaya province vol.2**. Bangkok: The Literature and History Office at Fine Arts Department. [in Thai]

- Fine Arts Department. (2010). **The Royal Chronicle of Krung Sri Ayutthaya version Pan Chanthanumas (Chem) and The Royal Chronicle of Ayutthaya version Luangprasert Aksornniti**. Nonthaburi: Sripanya. [in Thai]
- Fine Arts Department. (2012). **Testimonies of Khunluang Wat Pradusongtham: The document from the Court of Ayutthaya**. Nonthaburi: Sukhothai Thammathirat Open University. [in Thai]
- Ishii, Y. (1993). “Religious patterna and economic change in Siam in the sixteenth and seventeenth centuries” in Anthony Reid. (1993). **Southeast Asia in the early modern era : Trade, power and belief**. Ithaca : Cornell University press.
- Jory, P. (2002). “The Vessantara Jataka, Barami, and the Bodhisatta-King: The Origin and Spreadof a Thai Concept of Power” **Journal of Southeast Asian Studies**, Vol. 16, No. 2.
- Kaempfer, E. (2002). **Thai in the Kaempfer Archives**. Bangkok: The Literature and History Office at Fine Arts Department. [in Thai]
- Kennedy, V. (2000). “Thai architectural expression” in Lekhakula, K. (ed.). (2000). **Ayutthaya : A world heritage**. Bangkok : Tourism Authority of Thailand.
- Krairiksh, P. (1977). **Art styles in Thailand : A selection from National Provincial Museums, and an essay in conceptualization**. Bangkok: The Department of Fine Art and the Ministry of Education.
- Leksukhum, S. (2000). “Ayutthaya : Monuments in Ayutthaya historical city” in Lekhakula, K. (ed.). (2000). **Ayutthaya : A world heritage**. Bangkok : Tourism Authority of Thailand.
- May, K. (2009). **The deserted temples in Ayutthaya**. Pra Nakhon Si Ayutthaya : The Ayutthaya Studies Institute at Pra Nakhon Si Ayutthaya Rajabhat University.
- McGill, F. (1977). **The Arts and Architecture of the reign of King Prasathong**. Ph.D. Thesis, University of Michigan.
- Paknam, N. (1967). **5 month in the mortars and bricks carcass at Ayutthaya**. Bangkok: Siam Suaksit. [in Thai]
- Pombejra, Dh. (1996). “Ayutthaya-Cambodia relations, c.1630-1688” in Pongsripian, W. (ed.). (1996). **The Irony of History**. Bangkok : The Secretariat of the Prime Minister of Thailand. [in Thai]
- Reid, A. (1988). **Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680: Volume One: The lands below the winds**. New Haven and London: Yale University Press.
- Religious Affairs Department. (1983). **History of the total Temple in kingdom vol.4 part 2**. Bangkok: Ministry of Education. [in Thai]
- Sirisambhand, N. and Gordon, A. (2004). “Thai women in late Ayutthaya style paintings” in Baker, C. (ed.). **The society of Siam : selected articles on the Siam Society’s centenary**. Bangkok : The Siam Society.
- Sopa, J. (2003). “Stories Accounts of Women in Thai Historiography” in **Women and Knowledge volume 1: The Book collection of academic conference in Women studies of**

- Thailand at the 1st 16-17 December 2003.** (pp. 199-240). Bangkok: Women and Youth Studies Program Thammasart University. [in Thai]
- Thammarungruang, R. and Pakdikam, S. (2014). **Khmer Arts.** Bangkok: Matichon. [in Thai]
- Vliet, V. (2003). **The Ayutthaya history Accounts of Van Vliet.** Bangkok: The Literature and History Office at Fine Arts Department. [in Thai]
- Wyatt, D. K. (2004a). **Thailand : A short history.** Chiangmai : Silkworm books.
- Wyatt, D. K. (2004b). “Art and history some reflections from old Siam” in **Proceedings of the traditions of knowledge in Southeast Asia conference 17-19 December 2003.** Yangon: Myanmar Historical Commission.